

ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ ЧЕРЕЗ НАВЧАННЯ

Приклад Кореї

Ця книжка — про Корею та про те, як вона стала провідним гравцем світової економіки. А ще ця книжка про власне процес індустріалізації, який пройшла Корея. Цей процес, який ми надалі називатимемо *пізньою індустріалізацією*, спричинив значні наслідки для низки інших країн, які теж намагаються конкурувати у світі міжнародного бізнесу. Успіх Кореї в цьому змаганні можна розглядати і як просто захопливу історію, і як взірць для наслідування іншими країнами. Це також зразок нового способу індустріалізації, який кидає виклик усталеним припущенням кількох поколінь економічних мислителів.

Навчання:

НОВИЙ СПОСІБ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ

Перша промислова революція в Британії наприкінці XVIII століття та друга промислова революція в Німеччині й США, яка відбулась близько ста років тому, наприкінці XIX століття, вирізнялись створенням нових продуктів та процесів. На противагу їм економіки, які не розпочинали індустріалізацію приблизно до XX століття, не мали ані того, ані іншого, їхні продукти та процеси базувалися на застарілих технологіях. Економіки, які розпочали індустріалізацію у XX столітті, змінили свої виробництва та підвищили доходи на душу населення за допомогою *запозичених* технологій. У виробництві вони використовували процеси, зароджені в сторонніх економічних і політичних

формаціях. Метод, за допомогою якого їм вдалося конкурувати, ми будемо називати *навчанням**.

Природа та роль технічних знань розводять по різні сторони промислові революції у Великій Британії, Німеччині й США та індустріалізацію в аграрних суспільствах XX століття. Якщо індустріалізація вперше відбулася у Великій Британії завдяки винаходам, а потім у Німеччині та США — завдяки інноваціям, то зараз вона триває у «відсталих» країнах через навчання.

Парадигма пізньої індустріалізації через навчання поєднує різні країни, які досягли різних рекордів зростання: Японію (хоча багато в чому вона є унікальною серед країн пізньої індустріалізації), Південну Корею, Тайвань, Бразилію, Індію, можливо, Мексику та ще Туреччину. (Цей перелік можна продовжити, щоправда, до нього не можна додати міста-держави Сінгапур та Гонконг, оскільки вони не починали з аграрної чи сировинної бази, яка вважається звичною відправною точкою для промислової трансформації.) Темпи зростання у пізньоіндустріалізованих країн відрізняються, але в усіх випадках індустріалізація була наслідком навчання, а не створення винаходів чи інновацій. Утім, навчання базується на схожому комплексі інституцій, і ця книжка досліджує природу таких інституцій загалом та робить припущення, чому Кореї вдалося настільки успішно себе проявити. Заведено вважати, що такі країни, як Корея, Японія і Тайвань, розвивалися відносно швидко завдяки дотриманню принципів вільного ринку. Насправді ж основи їхньої промислової політики такі самі, як і в інших країн пізньої індустріалізації — в усіх випадках ключові ціни не відповідають реальному попиту**. Отже, у наступних розділах я запропоную аргументи на користь того, що Корея досягла видатних темпів зростання

* Гершенкрон досліджував ціну та переваги відсталості, але не займався систематичним вивченням процесу навчання як елемента конкуренції [Фундаментальна праця знаменитого американського економіста, вихідця з Одеси й професора Гарвардського університету Олександра Гершенкрона «Економічна відсталість в історичній перспективі» (Economic Backwardness in Historical Perspective) вийшла в 1962 році. — Прим. пер.]

** Не ринок, а Рада економічного планування (Economic Planning Board, EPB) встановлювала в Кореї внутрішні ціни на пріоритетні види продукції задля

завдяки інакшому управлінню інституціями, на яких базувалася пізня індустріалізація.

Індустріалізація через навчання, а не через винаходи чи інновації, не є унікальним явищем, притаманним лише ХХ століттю. Глобальний процес індустріалізації завжди тяжів до комбінаторності й неоднорідності, з лідерами та аутсайдерами, попередниками та послідовниками. Якщо Велика Британія у XVIII столітті стала піонером завдяки винаходам, то континентальна Європа і США в XIX столітті наздоганяли її через навчання. Німеччина, аби стати новатором в XIX столітті, вивчала вже приклад ранньої Великої Британії та інших наслідувачів, як-от Франція чи Нідерланди. США в XIX столітті описувалися дослідниками і як запозичувач, і як новатор (Розенберг, 1972). Хоча багато американських і німецьких фірм були лідерами інновацій, більшість все ж таки були послідовниками.

Проте процес індустріалізації, за якого головним для провідних компаній є навчання, а не винаходи або інновації в царині кардинально нових технологій, — особливе явище, що заслуговує на окремий розгляд. Для окремих компаній відсутність чи наявність процесу створення нових технологій є вирішальним у визначенні бази, з якою вони вступають у міжнародну конкуренцію. Новаторам у завоюванні ринків допомагають нові продукти та процеси. Наслідувачі не запроваджують інновації (тому вони так і називаються), тож повинні конкурувати шляхом поєднання низької заробітної плати, державних субсидій (цей термін охоплює широкий спектр методів державної підтримки) та поступового нарощування продуктивності й вимог до якості наявної продукції. Своєю чергою, різні варіанти конкуренції пов'язані з відмінностями компаній у *стратегічних пріоритетах*.

Корпоративна структура з функціями досліджень і розробок є стратегічним пріоритетом компаній, які конкурують за допомогою інновацій, адже нові технології розробляються та запроваджуються саме на адміністративному рівні. Для них життєво

технологічного навчання виробників, тому приватні компанії були змушені конкурувати не ціною, а якістю, експортними показниками тощо. — Прим. наук. ред.

важливу роль відіграють організація та діяльність відділу досліджень і розробок, адже саме він створює можливості для отримання прибутку і тому рухає вперед усю компанію.

Цехи зазвичай стають стратегічним пріоритетом у компаніях, які конкурують за допомогою запозичених технологій. Цехи в центрі їхньої уваги, бо саме тут запозичені технології вперше запрацюють і згодом будуть оптимізовані. Оскільки продукція, подібна до випущеної компанією, доступна в усьому світі, стратегічним пріоритетом є саме виробничий цех, бо накопичення поступових досягнень з покращення продуктивності і характеристик товарів допомагає компанії конкурувати ціною та якістю.

Починаючи з 1960-х років наслідувачі швидко вийшли на зрілі ринки, створені новаторами. Високий рівень продуктивності дослідчених новаторів успішно долався наслідувачами шляхом встановлення низьких заробітних плат і отримання високих державних субсидій, а також інтенсивними зусиллями в поступовому підвищенні власної продуктивності. Сукупні витрати в багатьох індустріях йшли нога в ногу (див. аналіз виробництва бавовняних тканин, кораблів та сталі в подальших розділах), а міжнародна конкуренція сягнула безпрецедентного рівня.

ВІДНОСНІ ШВИДКОСТІ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ

Поки найуспішніші індустріалізатори ХХ століття ставали предметом дослідження щодо швидкого зростання та структурних змін, європейські наслідувачі, які застрягли в минулому столітті, привертати увагу своєю неспішністю. Девід Лендс* сказав про це так:

Під час спроб вивчити та повторити британський досвід нації Західної Європи вже мали низку переваг. Для початку, вони вже мали досвід організованої й дедалі успішнішої політичної поведінки... Також їхня забезпеченість капіталом і рівень життя були значно вищими, ніж у сучасних «відсталих» країн. Разом з цим рівень

* Професор економіки та історії Гарвардського університету. Автор книжок «Банкіри і паші», «Незв'язаний Прометей», «Династії» тощо. — Прим. наук. ред.

Утім, наслідки наукового прогресу у «відсталих» регіонах були неоднозначними. Окрім вигод, він також приніс значне збільшення розриву в доходах та технологічних можливостях, який і раніше існував між країнами, та водночас посилив вплив сильних країн на слабкі. У будь-якому разі, з урахуванням усіх чинників швидкість навчання тих, хто почав робити це із запізненням, не могла бути вищою, аніж у європейських наслідувачів початку XIX століття. Вирішальний момент — з'ясувати, коли починається індустріалізація та коли країну з повним правом можна назвати індустріалізованою.

Якщо вважати початком індустріалізації європейських наслідувачів, наприклад, 1776 рік, коли новий економічний порядок у Британії отримав теоретичне підґрунтя від Адама Сміта, і якщо вважати, що розрив між Європою та Англією був подоланий, скажімо, в 1850–1873 роках — тобто через майже 90 років — коли Європа стала випереджати Англію, то корейська індустріалізація, старт якої припав на час відкриття Кореї іноземними імперіалістами, проявляла себе не так стрімко. Можна сказати, що індустріалізація Кореї почалася в 1870-х роках, коли японське втручання започаткувало розпад тисячолітньої династії Лі точно так само, як всього за два десятиліття перед тим поява адмірала Перрі похитнула режим Токугави в Японії. Після цього в індустріалізації Кореї настала пауза тривалістю близько дев'яноста років, аж до 1960-х, коли зростання Кореї раптово прискорилося. Мало того, революційний період індустріалізації Кореї триває й досі, оскільки темпи зростання та структурних змін ще в розпалі, а Корея досі не наздогнала більшість розвинених країн. Навіть у зрілих індустріях кількість робочих годин на одиницю продукції в Кореї наприкінці 1970-х років усе ще перевищувала такий самий показник в Японії в середньому у 2,8 разів*. У середині 1980-х у Кореї також була мізерною частка

* Галузі промисловості, враховані в цьому пункті, включають виробництва бавовняного текстилю, паперу, гумових шин, каустичної соди, цементу, чавуну і кулькових підшипників. Оцінку продуктивності було здійснено інженерним методом, який передбачає розрахунок кількості людино-годин, витрачених на одиницю готової продукції. Дослідження було проведено Корейським центром оцінки

промислової діяльності, що базується на власних дослідженнях та розробках. Однак якщо вважати початком прискореної індустріалізації 1960-ті роки, корейські темпи розвитку перевершували всі можливі рекорди.

Поза тим, пояснити повільний початок пізньої індустріалізації в Кореї можна тими ж чинниками, які вплинули на швидкий розвиток пізньоіндустріалізованих країн порівняно з європейськими наслідувачами. Серед чинників пізньої індустріалізації, які підкреслюють її успішність і відсутність яких призводить до затримки, можна назвати готову до економічних інтервенцій державу, великі диверсифіковані бізнесові групи, достатню кількість компетентних найманих керівників і низькооплачуваної, але добре освіченої робочої сили. На цих чинниках ми й зосередимося в наступних розділах.

КОРЕЯ ЯК ОСОБЛИВИЙ ВИПАДОК ПІЗНЬОЇ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ

У країнах пізньої індустріалізації *влада свідомо проводить політику втручання державними субсидіями в ринкові механізми, щоб викривити відносні ціни для стимуляції економічної активності*. Так було в Кореї, Японії і на Тайвані, а також у Бразилії, Індії та Туреччині. Проте в Кореї, Японії і на Тайвані держава також застосовувала певні дисциплінарні заходи до одержувачів субсидій. *В обмін на субсидії держава вимагала від приватних компаній дотримання певних стандартів результативності*. Субсидії не дарували, їх видавали за принципом взаємної вигоди. Більш дисципліновані компанії потребували меншого субсидування і підтримки, проте вони використовували їх більш ефективно, аніж решта.

Наступним після держави *агентом експансії в усіх країнах періоду пізньої індустріалізації були сучасні промислові підприємства*

продуктивності (Han'guk Saengsansong Ponbu, 1985). Для порівняння рівнів продуктивності праці та темпів зростання в Кореї і Японії використовувалося відношення готової продукції до кількості зайнятих працівників, див. Кім С., Ю і Вон (1984).

того типу, який Чандлер (1977) описав, як великі за масштабом; з багатьма підрозділами, що ними управляє ієрархія найманих керівників. Навіть на Тайвані, економіка якого відома завдяки малому бізнесу, саме великі (зазвичай державні) компанії задавали темп індустріалізації на її ранніх етапах (це ми ще обговоримо в розділі 7). У Кореї сучасне промислове підприємство набуло вигляду так званого *чеболя* — диверсифікованої бізнес-групи, яка за розмірами та багатопрофільністю була подібна до *дзайбацу*, довоєнних бізнесових груп в Японії^{*}. Диверсифіковані бізнес-групи існували в усіх країнах пізньої індустріалізації, але в Кореї вони були надзвичайно великими. У списку *The Fortune* за 1986 рік із 500 міжнародних приватних компаній, що не пов'язані з видобутком нафти, було десять компаній з Кореї та лише сім — з усіх інших країн, що розвиваються, разом узятих (*Fortune*, 1987). Розмір чеболів і їхня широка диверсифікація в непов'язані продукти дозволили їм пережити труднощі пізньої індустріалізації, пробитися в дешеві сегменти численних закордонних ринків й усунути потребу у великих інвестиціях транснаціональних компаній у цільові індустрії. Хоч Корея суттєво залежала від закордонних позик, вона практично не залучала прями іноземні інвестиції за межами секторів, які інтенсивно потребували робочої сили^{**}.

* Під «довоєнними» маються на увазі саме часи перед Другою світовою війною. Дзайбацу (від «дзай» + «бацу» — «група багатіїв») в Японії почали з'являтися ще в період Едо (1603–1868), найстаріша з них, корпорація Sumitomo Group, існує з 1650 року. Сам термін «дзайбацу» набув популярності лише в короткий час міжвоєнного періоду. Після Другої світової одні дзайбацу ліквідувала американська адміністрація, а інші були змушені відійти від «сімейного» принципу формування й управління та перетворились на «кейрецу» («група компаній») — очолювані найманими керівниками підприємства, пов'язані між собою спільними інтересами, але незалежні в діях і рішеннях. — *Прим. пер.*

** Зараз вже самі чеболі почали інвестувати за кордон, намагаючись обійти митні тарифи, забезпечити свій експорт запчастинами (наприклад, для автомобілів), отримати високі технології (наприклад, для електроніки) або сировину (див. щоденну ділову південнокорейську газету Maeil Kyongje Sinmun за 1986 рік). За даними Міністерства фінансів, закордонні інвестиції корейців станом на 31 березня 1987 року сягнули 738,5 мільйона доларів США, 43% з них припадає на Північну Америку.

Наймани інженери — ключові фігури пізньої індустріалізації, оскільки вони забезпечували поширення закордонних технологій. Головний герой індустріалізації змінювався — наприкінці XVIII століття це був підприємець, наприкінці XIX століття — корпоративний менеджер, а наприкінці XX — найманий інженер. Користь затиснутого між державою і найманими інженерами приватного підприємця в багатоланковій компанії часів пізньої індустріалізації видається істотно зменшеною, якщо оцінювати її за стандартами історії підприємництва розвинених країн.

Особливо вдало наймані інженери показали себе в Кореї, оскільки там суспільство активно інвестувало в освіту, починаючи від базових рівнів. Лише за кількісними оцінками, було підготовлено цілком достатньо інженерів, які продовжили кар'єру за фахом. Велика кількість інженерів означала конкуренцію між ними за кращі посади й швидше просування кар'єрними щаблями, що, своєю чергою, збільшувало продуктивність праці.

Хоч стратегічний акцент на виробництві може бути тенденцією пізньої індустріалізації, у деяких країнах ця тенденція може проявлятися сильніше. У розділі 7 висвітлено три визначні моменти корейської історії успіху. По-перше, корейські фірми віддавали перевагу найму інженерних кадрів, а не управлінців. Починаючи з ранніх 1960-х років кількість управлінського персоналу зростала помірно, тоді як кількість інженерного збільшувалась значно швидше. По-друге, навіть коли в Кореї набув поширення управлінський капіталізм^{*}, накладні витрати ретельно контролювалися. У період від 1960-х до 1980-х років співвідношення «білих комірців» (за винятком клерків) до «синіх комірців»^{**} лишалось стабільним, навіть трохи знизилося. При цьому

* Управлінським капіталізмом називають таку форму капіталізму, за якої на ринках домінують великі компанії, керовані найманими менеджерами. Він набув поширення з 30-х років XX століття і прийшов на зміну системі, у центрі якої стояли традиційні капіталісти, «капітани промисловості», що безпосередньо керували власними компаніями. Наприклад, читайте книжку Ха-Джун Чанга «23 прихованих факти про капіталізм», що вийшла друком у видавництві «Наш Формат». — *Прим. наук. ред.*

** Письменник Ептон Сінклер майже сто років тому зробив «комірцевий» розподіл неофіційним «стандартом» опису категорій працівників. За цією «класифікацією»